

¹³ Винар Л. Двадцятиліття «Українського історика» (1963-1983) і завдання українських істориків // Український історик. – Ч.2-4. – С. 21-22.

¹⁴ Дорошенко Д. Справа організації української наукової праці на еміграції // Український історик. – 2001. – Ч.1-4. – С. 86; Макар Ю., Макар В., Історія України – понад усе // Україна-Європа-світ. Міжн. зб. наук. праць. – Вип.9. – Тернопіль, 2012. – С. 188-197.

¹⁵ Див.: Сакада Л. Назв. праця. – С. 99-112.

¹⁶ Витанович І. Уваги до методології й історіософії Михайла Грушевського // Український історик. – 1966. – Ч.1-2. – С. 32-51.

¹⁷ Український історик. – 1972. – Ч.1-2. – С. 147-148.

¹⁸ Український історик. – 1978. – Ч.1-3. – С. 90-101.

УДК: 321.015

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Ірина Цікул. Теоретико-методологічне обґрунтування парламентаризму в сучасній політичній науці. У статті здійснюється аналіз основних теоретико-методологічних підходів до обґрунтування парламентаризму в сучасній політичній науці. Виходячи з того, парламентаризм як метод забезпечення політичної влади окремих соціальних прошарків суспільства або всього народу виступає сферою наукового інтересу юристів, політологів і соціологів, автор зосереджує свою увагу на визначенні місця парламенту в механізмі здійснення державної влади в рамках теорій «верховенства парламенту», «рівноваги влади», «кабінетного правління» та «самостійного мандата». Проведений аналіз вказує на те, що труднощі у визначенні парламентаризму полягають, насамперед, у тому, що він не є якоюсь застиглою формою, оскільки з одного боку, парламентаризм виявляється в різних країнах по-різному, а з іншого – змінюється в рамках однієї і тієї ж країни.

Ключові слова: парламент, уряд, суверенітет, парламентаризм, парламентська монархія, конституційний механізм, «верховенство парламенту», «рівновага влади», «кабінетне правління», «самостійний мандат».

Ірина Цікул. Теоретико-методологическое обоснование парламентаризма в современной политической науке. В статье осуществляется анализ основных теоретико-методологических подходов к обоснованию парламентаризма в современной политической науке. Исходя из того, парламентаризм как метод обеспечения политической власти отдельных социальных слоев общества или всего народа выступает сферой научного интереса

¹⁹ Український історик. – 2001. – Ч.1-4. – С. 118-134.

²⁰ Винар Л. Значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії // Український історик. – 1999-1992. – Ч. 3-4/1-4. – С. 21-22.

²¹ Атаманенко А. Назв. праця. – С. 504.

²² Там само. Див.: С. 504-505 ін.

²³ Див. : Український історичний журнал. – 1966. – № 2. – С. 13-30.

²⁴ Атаманенко А. Назв. праця. – С. 517.

²⁵ Див., наприклад: Там само. – С. 528.

²⁶ Український історик. – 1984. – Ч. 1-4. – С. 7-20.

²⁷ Атаманенко А. Назв. праця. – С. 528-538.

²⁸ Архів родини Макарів.

© **Ірина Цікул**
(м. Чернівці)

юристов, політологів і соціологів, автор концентрує своє внимание на определении места парламента в механизме осуществления государственной власти в рамках теорий «верховенства парламента», «равновесия властей», «кабинетного правления» и «самостоятельного мандата». Проведенный анализ указывает на то, что трудности в определении парламентаризма заключаются, в первую очередь, в том, что он не является какой-то застывшей формой, поскольку с одной стороны, парламентаризм проявляется в разных странах по-разному, а из другой – может изменяться в рамках одной и той же страны.

Ключевые слова: парламент, правительство, суверенитет, парламентаризм, парламентская монархия, конституционный механизм, «верховенство парламента», «равновесие властей», «кабинетное правление», «самостоятельный мандат».

Iryna Tsikul. Theoretical and Methodological Foundations of Parliamentarism in Modern Political Science. The paper analyzes the key theoretical and methodological approaches to understanding parliamentarism in modern Political Science. Given the fact that parliamentarism as a method of providing political power of certain social strata or of the entire nation belongs to the area of research interests of lawyers, political scientists and sociologists, the author focuses on identifying the place of parliament in the state power mechanism under the theories of «parliamentary supremacy», «balance of power», «desk management» and «independent mandate». The analysis indicates that the main difficulty while determining parliamentarism is that it is not a kind of a frozen form, because on the one hand, in different countries it appears in various

forms, and on the other hand, it changes within one and the same country.

Key words:parliament, government, sovereignty, parliamentarism, parliamentary monarchy, constitutional mechanism, parliamentary supremacy», «balance of power», desk management», «independent mandate».

Постановка проблеми. Розбудова незалежної української держави, становлення демократичної політичної системи та забезпечення реального народовладдя потребують формування системи державного управління здатної забезпечити функціонування суспільного життя на правових принципах. В умовах соціально-економічних та політичних перетворень українського суспільства істотну роль відіграє дослідження демократичних політичних інститутів і процесів як у світі в цілому, так і в окремих регіонах і країнах. Беззаперечним є те, що демократизація суспільства неможлива без розвитку та вдосконалення представницьких форм здійснення влади різними соціальними прошарками суспільства, тобто без парламентської демократії. Тому не випадково проблема ролі та місця парламенту в державному механізмі викликає гострі наукові дискусії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Парламентаризм як метод забезпечення політичної влади окремих соціальних прошарків суспільства або всього народу виступає сферою наукового інтересу юристів, політологів, соціологів і журналістів. Зокрема, проблемам історичної еволюції парламентаризму, порівняльному аналізу світового та вітчизняного досвіду та різноманітним аспектам діяльності сучасних парламентських установ присвячено праці В. Бебика, Л. Горьового, Ю. Древалю, В. Журавського, О. Копиленка, П. Кислого, С. Светової, М. Томенка, В. Трипольського, С. Рябова, О. Ющика та ін. Крім політологів, значну увагу різним аспектам парламентаризму приділяють представники юридичної науки. Пріоритетними напрямками їхніх досліджень виступають проблеми взаємодії гілок влади, втілення конституційних норм народовладдя, оптимізація законодавчого процесу тощо. Даному спектру проблем присвячено праці О. Бандурки, В. Борденюка, А. Георгіци, Н. Грушанської, В. Денисова, Г. Журавльової, А.Зайця, В.Копейчикова, Н. Нижник, В. Опришка, В. Погорілка, Ю. Тодики, М. Цвіка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та ін. У російській науковій літературі проблема парламентаризму висвітлюється в працях С. Алексєєва, М. Баглая, Л. Ентіна, С. Єгорова, А. Керімова, І. Котелевської, М. Крутоголового, М. Мішина, М. Могунової, О. Рум'янцева, І. Степанова, В. Туманова, В. Чиркіна та інших.

Доречно зауважити, що у наукових дискусіях до розуміння парламентаризму не існує єдиного підходу. Визначення парламентаризму та відношення до нього на різних етапах розвитку держави було неоднозначним, оскільки наука довгий час стояла

по шляху обґрунтування потреб правлячих кіл або нових класів. У наукових доробках як вітчизняних, так і зарубіжних авторів можна зустріти істотні суперечності не тільки стосовно оцінки даного інституту, але й у визначенні його суті. Парламентаризм часто ототожнюють з формою держави, політичним режимом або з принципом розподілу влади. Деякі науковці стверджують, що парламентаризм властивий будь-якій державі, в якій існує орган представницької влади, хай навіть з дорадчими функціями. Тому сьогодні існує потреба у дослідженні загальних проблем парламентаризму, його специфіки та еволюції теорії і практики парламентаризму. Відповідно **метою** даної статті є аналіз основних теоретико-методологічних підходів до обґрунтування парламентаризму в сучасній політичній науці.

Виникнення теорій парламентаризму відноситься до другої половини XIX ст. Оскільки парламентаризм своїм походженням зобов'язаний Великобританії, та більшість буржуазних вчених аналіз парламентаризму та парламентської монархії засновували перш за все на британській моделі. Деякі з них вважають, що саме вона була адаптована у багатьох європейських країнах¹. Звичайно, у кожній окремій країні форма правління і державний режим формувались з врахуванням особливостей її історичного розвитку, співвідношення політичних сил у суспільстві, традицій тощо. Однак все ж таки слід відмітити, що основні, характерні саме для Великобританії, елементи парламентаризму були сприйняті не тільки в парламентських монархіях, але й у парламентських республіках.

У XIX ст. широкого поширення набула теорія «*верховенства парламенту*», одним з основоположників якої вважається англійський учений А. Дайсі. На його думку, для парламентаризму характерним є верховенство найвищого представницького органу, для якого не існує жодних обмежень, крім громадської думки. Також парламент володіє правом регламентації шляхом закону будь-яких суспільні відносин і правом втручатися в справи не тільки державних органів, але й приватних осіб².

Виходячи з теорії верховенства парламенту, В. Беджгот дотримується думки про те, що англійська конституційна система *заснована на злитті гілок влади, а не на їх розподілі*. При цьому він обґрунтовував ідею «*правління кабінету*», основу якої складає перехід реальної виконавчої влади від монарха до кабінету та його підпорядкованість палаті общин³. Як зазначає Н. Крилова, «В. Беджгот вперше зосередив увагу на дослідженні діючої конституції. Він, власне, виступає основоположником традиції політичного аналізу функціонування реального конституційного механізму»⁴.

Серед англійських державознавців можна виділити таких прихильників «*верховенства парламен-*

ту», як Д. Ярдлі, Р. Маршалл, М. Раш та ін. Зокрема, Д. Ярдлі виходить з позиції традиційного аналізу англійського парламенту, який «може робити все, що вважає необхідним, оскільки він є верховним органом влади». Уряд Ярдлі визначає як «орган державної влади, що несе відповідальність за виконання законів і здійснення встановленого парламентом порядку управління». Поряд з цим Ярдлі не вважає делеговане законодавство способом обмеження прав парламенту, оскільки акти делегованого законодавства повинні бути схвалені парламентом, а крім цього існують перевіряючі парламентські комітети. В той же час він вважає, що перешкоди справжнім намірам парламенту можуть ставити судові органи⁵.

Г. Маршалл відзначає наявність двох підходів до проблеми верховенства парламенту: згідно з першим верховенство означає необмежену владу парламенту, неможливість парламенту одного скликання зв'язувати своїми рішеннями парламент подальших скликань⁶.

Даючи оцінку сучасній доктрині «верховенства парламенту», Н. Крилова відзначає, що воно розуміється більшістю її прихильників «не як існування верховної законодавчої влади і підзаконної виконавчої влади, а як існування сильної «парламентської виконавчої влади», яка домінує у парламенті»⁷.

На початку ХХ ст. науковці висунули теорію «рівноваги влади» (Л. Дюгі, А. Лоуель, А. Есмен та інші). Л. Дюгі вважав, що найважливішою рисою парламентаризму є рівність парламенту й уряду, їх взаємодія та взаємообмеження. Він вказував на те, що парламентаризму властиві три характеристики: рівність престижу та впливу парламенту й уряду, їх співпраця у всіх функціях, а також взаємовплив.

В умовах такої рівноваги, на думку Дюгі, парламент і уряд повинні конструктивно співпрацювати з метою забезпечення виконання всіх функцій державного механізму. Тут не можна вести мову про розподіл влади, тому що суверенітет нероздільний і реалізується у злагодженному представництві двох органів держави. Старовинна формула: «парламенту – законодавча функція, а уряду – виконавча» є абсолютно неефективною в умовах парламентського режиму, коли уряду відводиться значна частка в законодавчій, а парламенту – у виконавчій діяльності.

Третю властивість парламентаризму – взаємодію парламенту й уряду – Дюгі вбачає в тому, що уряд відіграє активну роль в діяльності парламенту, вирішує питання про його скликання та розпуск, а парламент здійснює загальний контроль за діями уряду, який несе перед парламентом солідарну політичну відповідальність. Для стійкості правління така взаємодія повинна доповнюватися недоторканністю глави держави⁸.

Новий підхід до розуміння парламентаризму пояснювався фактичними змінами, що відбувалися

в політичних системах провідних країн Західної Європи. Зміна реальних взаємин між законодавчою і виконавчою гілками влади була пов'язана з розширенням виборчого права та посиленням позицій демократичних елементів у парламентах, внаслідок чого правлячі політичні сили почали відноситися до них з певним побоюванням, оскільки не могли вже довіряти їм повністю. Невипадково Де Сміт прямо заявляє про пристосовність конституційної теорії до дійсності⁹.

У зв'язку з цим, на думку Дюгі кращим способом уникнення небезпечної всемогутності парламенту є співпраця гілок влади. Він прагнув довести, що «якщо всі повноваження зосереджує в собі єдиний політичний орган, то це фатальним чином призводить до свавілля та тиранії»¹⁰. Відповідно, в умовах, коли парламент володіє необхідними засобами контролю за діяльністю уряду, не виникає необхідності обґрунтування рівноваги влади. Тому А. Есмен наголошує на доцільності запобігання «тиранії парламенту» шляхом посилення повноважень верхньої палати парламенту, що дає можливість виконавчій владі балансувати між палатами, спираючись то на одну з них, то на іншу. Він підтримував вимоги збереження цензового виборчого права на виборах до нижньої палати¹¹. Однак визнання верховенства парламенту зовсім не означає відсутності повноважень у виконавчій владі, а історичний досвід свідчить, що справжню небезпеку представляє не верховенство парламенту, а диктатура виконавчої влади.

Теорія «рівноваги влади» набула широкого розповсюдження на сучасному етапі. В першу чергу це стосується представників французької школи (М. Дюверже, М. Прело, Ж. Бюрдо та ін.). Так, М. Дюверже пише, що класичний парламентаризм повинен будуватися на «рівновазі гілок влади». Режим, який заснований на верховенстві парламенту, він вважає не парламентаризмом, а «парламентським правлінням». П'ята республіка у Франції, де парламент по відношенню до виконавчої влади займає підлегле положення, на його думку, являє собою «оригінальний парламентаризм»¹².

Обґрунтовуючи теорію «рівноваги влади», М. Прело зауважує, що в умовах парламентаризму, заснованого на верховенстві парламенту, створюються загрози для нестабільності правління. Залежність уряду від парламенту і повна підлеглість йому, на думку дослідника, призводить до слабкості вищих органів виконавчої влади та частих урядових криз.

Французький учений Х. Зоргбіб стверджує, що режим, в умовах якого єдиним представником нації виступає парламент, не може відноситися до парламентського, оскільки парламентська модель припускає наявність «певної противаги парламенту». Тому в умовах верховенства парламенту доречні

ше, на його думку, вести мову про «представницьке правління»¹³.

Серед західнонімецьких учених також є прихильники теорії «рівноваги влади». Так, Т. Маунц, зараховувавши Німеччину до типових парламентарних держав, говорить про те, що для неї характерна «рівновага (стан стійкості) сил бундестагу та федерального уряду, хоча і немає залежності уряду від бундестагу»¹⁴. На його думку, парламентаризм, що характеризується «перевагою народного представництва, яка дає йому можливість впливати на позицію уряду», існував тільки у Веймарській Республіці, а у Німеччині він у багатьох відношеннях змінений, зокрема за допомогою конституційних засобів, що ускладнюють порядок відставки уряду. Вказуючи на негативну сторону подібних відносин між парламентом і урядом, Маунц зазначає, що такий порядок «штучно зберігає життя уряду, який втратив довіру більшості». Крім того, в цьому порядку «прихована небезпека переміщення боротьби політичних партій проти уряду на позапарламентський ґрунт і заохочення боротьби позапарламентськими засобами»¹⁵. А це є найменш бажаним для політичних сил, що перебувають при владі.

Відзначаючи, що реальна парламентська практика у Німеччині дотримується лінії забезпечення балансу законодавчої і виконавчої гілок влади, та визнаючи наявність парламентського режиму в державі, Ю.Ур'яс вказував на те, що парламентаризм у Німеччині забезпечується, з одного боку, широкими правами бундестагу – вибори ним президента країни, федерального канцлера, суддів Федерального конституційного суду, значними законодавчими і фінансовими правами бундестагу та його депутатів, а з іншого – парламентською практикою міжфракційних угод і деякими процедурними правилами, в результаті яких не забезпечуються права опозиції, і федеральний уряд може не враховувати її думку в своїй діяльності¹⁶. У даному випадку теорія повністю виправдовує існуючу практику.

Відмінності між окресленими підходами, на нашу думку, пояснюються тим, що прихильники теорії «верховенства парламенту» (Дайсі, Беджгот, Мілль, Орландо та ін.) давали характеристику парламентаризму в період домонополістичного капіталізму, коли парламент дійсно володів верховенством, тоді як прихильники теорії «рівноваги влади» (Дюгі, Лоуель, Есмен та ін.) аналізували форми державного правління в період переходу суспільства на нову стадію свого розвитку, що характеризується тенденцією зниження ролі парламенту та посиленням ролі виконавчої влади. Тому вказані автори визначали парламентаризм як взаємодію гілок влади, їх баланс.

Аналіз сучасної політичної науки дозволяє виділити три напрями, що відображають діаметраль-

но протилежні точки зору стосовно визначення місця парламенту в механізмі здійснення державної влади. Перший з них виходить з теорії «верховенства парламенту», другий – теорії «рівноваги влади», третій – теоретичного обґрунтування «кабінетного правління», під яким розуміється «верховенство уряду», послаблення ролі парламенту, перетворення його на орган дорадчого характеру. Останній напрям прийнято називати консервативним, а перші два – ліберально-буржуазними.

Варто зауважити, що ліберальний підхід до ролі парламенту в процесі управління державою і суспільством має значне коло прихильників. Р. Кельзен, заявляв, що у парламентаризмі знаходять втілення загальнолюдські цінності, та вважав, що він є формою реалізації ідеї гармонії класових відносин і усунення класових протирічч¹⁷. Німецький юрист Р. Сменд обґрунтовував необхідність парламентаризму тим, що він здатний інтегрувати суспільство, служить засобом перетворення меншості в більшість, яка має можливість здобути владу. Парламентську боротьбу він розглядає як засіб єднання нації¹⁸.

Не бажаючи відмовлятися від понять, що носять демократичне забарвлення в очах громадської думки, більшість політологів і політичних діячів вживають поняття «парламентаризм» в найширшому його тлумаченні. Вони вказують на те, що труднощі у визначенні парламентаризму полягають, насамперед, у тому, що він не є якоюсь застиглою формою. З одного боку, він виявляється в різних країнах по-різному, а з іншого – змінюється в рамках однієї і тієї ж країни.

Проте, не маючи можливості заперечувати серйозні зміни, що відбуваються в механізмі здійснення влади, науковці говорять про різні різновиди парламентаризму. М. Дюверже вводить таке поняття, як «дуалістичний парламентаризм», в умовах якого уряд відповідальний як перед Національними зборами, так і перед главою держави. До такого виду парламентаризму він відносить французьку монархію 1830-1848 рр. Дуалістичний парламентаризм Дюверже розглядає як перехідний до повного парламентаризму¹⁹.

Той факт, що в рамках парламентської форми правління відбуваються істотні зміни у взаєминах найвищих органів державної влади, привів Ж. Бюрдо до висновку, що парламентські монархії і республіки необхідно розділити на чотири типи. До першого він відносить держави з моністичним парламентаризмом, який характеризується суверенною владою парламенту і, отже, є «чистим парламентаризмом», до другого – з дуалістичним парламентаризмом, де на практиці визнаються два центри політичної влади – парламент і уряд, до третього – держави з парламентським правлінням, заснованим на верховенстві парламенту. До особливого типу дослідник відносить держави з кабінетним

правлінням, для якого пріоритетними є влада уряду, перехід верховенства влади від парламенту до уряду та його глави²⁰.

Чеський юрист І. Благож істотним недоліком класифікації Бюрдо вважає формальний підхід до характеристики буржуазних держав, «без врахування реального функціонування конституційної системи»²¹. Можна не погоджуватися з даною класифікацією, однак слід визнати, що вона якраз і враховує зміни взаємин найвищих органів державної влади. Так, з формальної точки зору, Великобританія тривалий час є парламентською монархією. Проте парламент вже перестав бути органом, що стоїть над урядом, і більшість англійських вчених визнають перехід фактичної влади в руки кабінету («модель Уайтхолла»), а деякі з них навіть доводять «особисту владу» прем'єр-міністра.

Тобто, незважаючи на ряд істотних недоліків така класифікація заслуговує на увагу, хоча в ній, наприклад, важко виявити відмінності між моністичним парламентаризмом і парламентським правлінням, оскільки нечітко показано розмежування понять: «верховенство парламенту» і «суверенна влада парламенту».

Таким чином, хоча сучасні вчені й вимушені визнати, що з розвитком суспільства парламентаризм зазнає зміни, вони дотримуються різних підходів до його визначення, прагнуть підвести під поняття парламентаризму різні різновиди державного режиму. Проте більшість з них під «чистим парламентаризмом» розуміють режим, заснований на балансі гілок влади. Такий підхід певною мірою виправдовує обмеження прав парламенту і посилення виконавчої влади.

Однак, на нашу думку, про парламентаризм можна говорити тільки відносно такого державного режиму, за допомогою якого забезпечується верховенство парламенту в державному механізмі. Головним джерелом державної влади в умовах парламентаризму виступає найвищий представницький орган країни. При цьому верховенство парламенту може поєднуватися з визнанням за главою держави позиції другого джерела влади, якщо він зберігає певні повноваження у здійсненні державної влади. В такому разі, вдаючись до термінології Ж. Бюрдо, можна вести мову про *парламентське правління*. Однак, на сучасному етапі можливим є і такий різновид парламентського режиму, в умовах якого єдиним джерелом державної влади виступає парламент.

Поряд з цим потреби правлячих кіл багатьох країн в теоретичному обґрунтуванні та виправданні відмови від парламентаризму, переходу влади в руки уряду зумовили появу дещо іншого підходу. Для виправдання переходу реальної влади в державі в руки уряду (кабінету) було висунуто теорію *самостійного мандата*, що надається кабінету виборцями. На думку, Уейда та Філіпса, «розвиток

партійної системи, збільшення території виборчих округів і кількості виборців призвели до того, що голоси на виборах подаються швидше за партію в цілому та її лідера, зокрема, ніж за її представників на місцях»²².

Детальніше ця теорія була розроблена і обґрунтована у працях Л. Емері, Р. Моррісона, Д. Макінтоша, Т. Харлея, Дж. Грифіті та ін. Вони стверджують, що уряд має право діяти незалежно від парламенту внаслідок того, що він спирається на підтримку виборців на виборах, від яких отримує так званий «самостійний мандат» на вирішення державних справ. Тому уряд несе відповідальність головним чином перед виборцями, які виражають свою прихильність до нього на парламентських виборах. Двопартійна система та зміцнення партійної дисципліни в двох основних політичних партіях призводять до того, що спираючись на більшість в парламенті уряд стає незалежним від парламенту. Вказані автори правильно відзначають фактичну зміну взаємин між найвищими органами державної влади. Однак вони прагнуть і виправдати таку практику тим, що старі принципи парламентського правління не в змозі вирішити назрілі проблеми²³.

Проте така теорія піддається критиці. По-перше, під час виборів виборець не може впливати на склад уряду, навіть якщо переможе партія, за яку він голосує. По-друге, як правило, в умовах не тільки багатопартійних, але і двопартійних систем уряди нерідко формуються партіями, що не отримали більшості голосів виборців. А в деяких країнах уряд взагалі майже постійно формується партіями, що не мають більшості у парламенті. Отже, ні про який «самостійний мандат», що нібито дається виборцями уряду, не може бути і мови.

Висновки. Як вже наголошувалося, правлячі кола багатьох країн не влаштовує те, що в парламентах змінюється співвідношення політичних сил в результаті активізації всіх соціальних прошарків суспільства, що парламенти нерідко перетворюються на арену серйозної політичної боротьби. Тому відбувається пристосування державного механізму до завдань пануючих політичних сил в нових історичних умовах. Перебудовуються відношення між окремими ланками державного механізму. Головними ланками стають ті органи державної влади, які в даних умовах здатні найкращим чином діяти в цілях забезпечення їх інтересів.

Підсумовуючи зауважимо, що протягом останніх десятиліть в різних регіонах світу відбуваються глибокі політичні зміни, пов'язані з розповсюдженням системи політичної демократії. Не дивлячись на всі труднощі політичного розвитку держав, що трансформуються, укріплення демократичних форм правління на основі провідної ролі парламентів сучасними вченими розглядається як домінуюча тенденція. При цьому розвиток інституту парламентаризму постає одним із ключових аспектів де-

мократичних перетворень. Відповідно, в сучасній політичній політичній науці набувають актуальності ідеї парламентаризму як складової частини розгалуженої політичної системи, комплексної структури законодавчої влади та багатофункціональної підсистеми.

¹ Duverger M. *The Study of Politics* / M. Duverger. – Paris, 1976. – P. 283.

² Дайси А.В. Основы государственного права Англии / А. Дайси. – М. : Книга по Требованию, 2011. – С. 44-45.

³ Могунова М. А. Скандинавский парламентаризм. Теория и практика / М. Могунова. – М., 2001. – С. 44

⁴ Крылова Н. С. Современная буржуазная наука конституционного права в Великобритании // Современное буржуазное государственное право: Буржуазная наука государственного управления. Критические очерки. № 1 / В.В. Батуренко, С.А. Егоров, М.А. Крутоголов, Н.С. Крылова и др.; Отв. ред.: Туманов В.А. – М. : Наука, 1987. – С. 50.

⁵ Yardley D. M. *Introduction to British Constitutional Law* / D. M. Yardley. – L., 1974. – P. 27, 31, 37.

⁶ Могунова М. А. Скандинавский парламентаризм. Теория и практика / М. Могунова. – М., 2001. – С. 47-48.

⁷ Современное буржуазное государственное право: Буржуазная наука государственного управления. Критические очерки. № 1 / В.В. Батуренко, С.А. Егоров, М.А. Крутоголов, Н.С. Крылова и др.; Отв. ред.: Туманов В.А. – М. : Наука, 1987. – С. 81.

⁸ Конституционное право. Общая теория государства: Перевод с французского / Дюги Л.; Пер.: В. Краснокутский, Б. Сыромятников, А. Яценко, прив.-доц. Моск. ун-та; Предисл.: Л. Дюги, П. Новгородцев, проф. – М. : Изд. Т-ва И.Д. Сытина, 1908. – С. 570, 569-586.

⁹ De Smith S. A. *Constitutional and administrative law* / [S. A. de Smith. – London: Penguin Books, 1971. – P. 70.

¹⁰ Конституционное право. Общая теория государства: Перевод с французского / Дюги Л.; Пер.:

В. Краснокутский, Б. Сыромятников, А. Яценко, прив.-доц. Моск. ун-та; Предисл.: Л. Дюги, П. Новгородцев, проф. – М. : Изд. Т-ва И.Д. Сытина, 1908. – С. 561.

¹¹ Общие основания конституционного права: Перевод с 4-го французского издания / Эсмен А., проф.; Под ред.: Н.О. Бер. – 2-е изд. – С.-Пб. : О.Н. Попова, 1909. – С. 81.

¹² Duverger M. *Institutions politiques et droit constitutionnel* / M. Duverger. - Paris, 1970. – P. 185.

¹³ Zorgbibe Ch. *Le chef de L'Etat en question* / Ch. Zorgbibe. – Paris, 1986. – P. 9-11.

¹⁴ Государственное право Германии (ФРГ и ГДР). Перевод с немецкого / Маунц Т.; Под ред.: Гурвич Г.С.; Пер.: Урьяс Ю.П. – М. : Иностран. лит., 1959. – С. 127.

¹⁵ Государственное право Германии (ФРГ и ГДР). Перевод с немецкого / Маунц Т.; Под ред.: Гурвич Г.С.; Пер.: Урьяс Ю.П. – М. : Иностран. лит., 1959. – С. 516-517.

¹⁶ Урьяс Ю.П. Парламентское право ФРГ / Ю. Урьяс // Очерки парламентского права. Зарубежный опыт. – М. : Изд-во ИГиП РАН, 1993. – С. 138-139.

¹⁷ Kelsen H. *Von Wesen und Wert der Demokratie* / H. Kelsen. – Tübingen, 1981. – 119 p.

¹⁸ Smend R. *Verfassung und Verfassungsrecht* / R. Smend. – Berlin, 1928. – 178 s.

¹⁹ Duverger M. *Les institutions francaises* / M. Duverger. – Paris, 1962. – P. 29.

²⁰ Burdeau G. *Droit Constitutionnel et Institutions politiques* / G. Burdeau. – Paris, 1974. – P. 156-160.

²¹ Благож Й. Формы правления и права человека в буржуазных государствах / Й. Благож. – М. : Юридическая литература, 1985. – С. 25.

²² Конституционное право. Перевод с английского / Уэйд Е.С., Филлипс Д.Д.; Под ред.: Крылов С.Б.; Пер.: Никифоров А.С.; Вступ. ст.: Молдавский З.И. – М. : Иностран. лит., 1950. – С. 118.

²³ Могунова М. А. Скандинавский парламентаризм. Теория и практика / М. Могунова. – М., 2001. – С. 56.